

Az Oszmán Birodalom határvidékén

Nemzeti érzés és külpolitika

A magyar történetírás mindig is figyelmet fordított a délkelet-európai térségre. Voltak kutatók, akik egész munkásságukat annak szentelték, hogy a Balkánról és legnagyobb kisugárzású városából érkező történelemformáló hatásokat feltárják. A Magyarország egyes részeire is hosszú ideig kiterjedő oszmán uralom impulzusokat adott a balkáni nemzetek történetének – így a túlélési stratégiák, a regionális sajátosságok, az etnikai azonosságtudat megőrzésének és az egykori független állam emlékének, illetve a saját önkormányzatiságra vagy államiságra való törekvések – vizsgálatához is. Jelen számunk súlyponti részét az albánok története képezi: hogyan formálódott nemzettudatuk, a különböző korokban miként értelmezték Rómában és Bécsben az összetartozás-tudat jeleit, valamint hogyan kívánták az albántudat erősítését elősegíteni, illetve milyen célokra tartották felhasználhatónak.¹

A 14–15. században az oszmánok az albánok lakta területeket is meghódították. Mivel erre az időszakra még nem alakult ki egységes albán állam, az oszmán előretörés megakadályozta, hogy az albánok a különböző, ekkor már létező szláv vagy görög államokban felmorzsolódjanak. Az oszmán korszakban az albánok jelentős mértékben kiterjesztették településterületüket, aminek nyomán egyes tengerparti városok elalbánosodtak. A muszlim hitre áttért albánok közül sokan igen magas tisztséget töltöttek be a birodalom hadseregében.

A Szentszék a 16–17. századi vizitatori jelentésekből kapott híreket a katolikus albánokról, amelyekben gyakran hangsúlyozták az albánok bátorságát és harcértékét, valamint hogy az albánok erősségei lehetnének az oszmánellenes harcoknak. A Propaganda Fide Kongregáció új missziós stratégiája arra irányult, hogy katolikus hitük mellett az ehhez általában szorosan kapcsolódó nemzeti identitásuk megőrzésében is segítse a balkáni népeket. Molnár Antal tanulmánya a katolikus missziók szerepét mutatja be az albántudat kialakulásában. A nagy hatású folyamat azonban idővel számos ok miatt megtorpant. A 17. század végi háborús pusztítások, majd az elvándorlás és az elszegényedés nem tette lehetővé, hogy a modern nemzet-tudat kialakítása során a katolikus albánok meghatározó szerepet játsszanak.

¹ A legújabb kutatási eredményekre lásd a Bölcsészettudományi Kutatóközpont kiadványát: „These were hard times for Skanderbeg, but he had an ally, the Hungarian Hunyadi”: Episodes in Albanian–Hungarian Historical Contacts. Ed.: Csaplár-Degovics, Krisztián. Bp., 2019. (Acta Balcano-Hungarica, 1.)

Az említett 17. század végi átalakulás Budát is érintette: a városnak a töröktől való visszavívását követően – bár már kívül esett az Oszmán Birodalmon – sem szakadtak meg a balkáni kapcsolatai. A jó üzlet reményében nagy számban fordultak meg legkülönbözőbb nemzetiségű balkáni kereskedők, mellettük menekültek és kalandorok érkeztek Budára, hogy új életet kezdjenek. Egy ilyen személy, Thomaso Raspassani életét mutatja be Géra Eleonóra. Raspassani titokban tartotta származását, a kortársak pedig elfogadták kijelentését, és nem kérdőjelezték meg családjá itáliai eredetét, továbbá koszovói tevékenységéről, a szülőföldjén kirobbantott oszmánellenes felkelésben játszott vezető szerepéről sem tudtak. Hogy itáliai származásúnak mondta magát, az minden bizonnyal a soknemzetiségű város belső hierarchiájával magyarázható: az itáliai eredet ugyanis sokkal magasabb státuszúnak, nagyobb megbecsültségűnek számított, mint a balkáni. Az újjáéledő városban számos – jogértelmezési, egyházi, nemzetiségi – feszültség vezetett konfliktushoz, és az összeütközésekből Raspassani sem vonhatta ki magát. A tanulmány hőségének emlékét ma is őrzi a Duna partjától nem messze, a Batthyány téren álló Szent Anna-templom. A templomot annak a kápolnának a helyére építették, amelyet Raspassani hátrahagyott vagyonából alakítottak ki.

A 19. században megkezdődött az Oszmán Birodalom kiszorítása az európai térségből és a balkáni nemzetállamok kialakulása. A Balkán stratégiai jelentősége megnőtt a nagyhatalmak, így az Osztrák–Magyar Monarchia számára is. Félő volt, hogy az újabb átrendeződések során az albán területeket is magukhoz csatolják a Monarchiával szemben ellenséges, területekre mohó kisállamok. Ennek megakadályozására a közös külügyminisztérium 1896-ban új albánpolitikát dolgozott ki. Mint Csaplár-Degovics Krisztián írásából megtudjuk, tervbe vették azt is, hogy az albán tudat fejlesztésével olyan albán réteget nevelnek ki, amely jó viszonyt ápol a Monarchiával. A külügyminisztérium támogatta az *Albanie* című, francia és albán nyelven, Brüsszelben megjelenő folyóiratot, amely egyrészt az európai közvéleményt tájékoztatta az albánkérdésről, másrészt megkísérelte befolyásolni az albán nemzeti mozgalmat. A nemzettudat erősítésére Thallóczy Lajos elkészítette az első modern albán nyelvű olvasókönyvet az albán nemzeti történelemről. Borgo Erizzóban, egy dalmáciai településen, ahová a 18. század elején albán menekültek érkeztek, egy tanítóképzőt alapítottak, abban bízva, hogy az iskola hallgatói későbbi munkájuk során szélesebb tömegeket érnek el, miközben a modern albán nemzettudatot terjesztik (a tanítóknak-papoknak ugyanis elvitathatatlanul nagy szerepük volt az összetartás-tudat kialakításában az egész Balkánon).

A Balkán-háborúk során az Oszmán Birodalom elveszítette balkáni területeit, az első világháborút követően a birodalom is megszűnt, egykori vidékein független államok jöttek létre. A modern Törökország kemalista külpolitikai koncepciója az országra mint a Nyugat „szélére” tekintett, és jó szomszédosági kapcsolatokra törekedett a közel-keleti országokkal. Az 1980-as évek közepétől Törökország a korábban nagyobb szerepet vállalt külföldön, középpontba állítva a gazdaság érdekeit a külpolitikában. Az ezredforduló óta Törökország még aktívabban külpolitikába kezdett, célul tűzve, hogy regionális hatalommá váljon, és meghatározó tényező lesz a regionális problémák megoldásában. Ahmet Davutoğlu külügyminiszter, majd

miniszterelnök elméleti írásában kifejtette, hogy Törökország mint az Oszmán Birodalom örököse nem játszhat másodrangú szerepet az egykori birodalom területén. A külpolitikai elemzők között többen ezt a politikát „neoszmanizmusként” határozzák meg. Kérdés, valóban van-e Törökországnak kellő ereje a hegemonia elérésére a szomszédos területeken (és befolyásának növelésére a Balkánon). Dudlák Tamás a török külpolitika paradigmaváltását elemzi a szíriai konfliktus kialakulása idején, 2011–2012-ben. Meglátása szerint Törökországnak nem sikerült megvalósítani regionális törekvéseit (a nyitást Irán, Szíria, a kurdok irányába, a békét szolgáló közvetítéseket), így végül a környező államok „visszatagozódtak” a „hagyományos” szövetségi rendszerbe. A török külpolitikára meghatározó hatást gyakorol az anyaországgal nem rendelkező, de több államban, egy tömbben élő kurdokhoz fűződő viszony is.

A nemzetiségi-kisebbségi kérdés nagymértékben befolyásolja két szomszédos ország kapcsolatait. Szabó Tamás írása – amely egyúttal az előző, a kelet-európai rendszerváltások történetével foglalkozó számunkhoz kapcsolódik – a magyar–román államközi viszonyt tekinti át a romániai magyarság szempontjából az 1980–1990-es évtized fordulóján. A szocializmus idején Magyarország és Románia kapcsolatai lényegesen rosszabbak voltak annál, mint két, ugyanahhoz a katonai tömbhöz és gazdasági közösséghez tartozó országról feltételezni lehetne. Ennek oka a romániai magyarság helyzete és az ország román jellegének kidomborítására törekvő nemzetiségi politika volt. Annak ellenére, hogy a kisebbségi kérdés a szocializmus idején belügynek számított, az 1980-as évek végén – a szemléletbeli fordulatot követően – a magyar pártvezetés is többször felszólalt az erdélyi magyarok érdekében. A közvélemény nagy reményeket fűzött ahhoz, hogy a korábbi rendszer megszűnése után gyökeresen megváltozik a helyzet. Nem így történt. Annak ellenére, hogy a rendszerváltás megteremtette azokat a keretfeltételeket, amelyek lehetőséget biztosítottak ahhoz, hogy a két állam újraértékelhesse viszonyát, erre csak néhány olyan területen került sor, ahol a kisebbségi kérdés rendezése nem játszott szerepet (például a katonai és védelmi együttműködésben). Mindez arra mutat, hogy a kisebbségi politikát sok esetben rendszereket átélő, azokon túlmutató – leginkább hatalomgyakorlási – szándékok határozzák meg.

Műhely rovatunkban a most 75 éve befejeződött második világháború egyik sorsdöntő eseményének szovjet és orosz historiográfiáját tekinti át Gyóni Gábor. A Szovjetunió elleni német támadás az egyik legérzékenyebb kérdés az orosz történettudományban. Értelmezési kereteit még a háború alatt Sztálin jelölte ki, majd a következő évtizedekben a belpolitikai olvadás, illetve dermedés határozta meg az uralkodó kutatási irányokat, valamint a tudományos életben és a közvélemény előtt megjelenő értékeléseket. A Szovjetunió széthullása után az utódállamokban megváltozott a nagy honvédő háborúnak, továbbá a május 9-i győzelem napjának mind a tudományos megítélése, mind az emlékezete. Az alapvető vitatott kérdések – így a Molotov–Ribbentrop-paktum hozadéka, készült-e a Szovjetunió támadó háborúra, nyugati határainak kitolására, illetve az 1941 előtti évek ipar- és hadsereg-politikája miként segítette vagy hátráltatta a felkészülést a háborúra, s ennek nyomán terheli-e valamilyen felelősség a korabeli szovjet vezetést – nem változnak, a kutatásokat és az értékeléseket viszont sok tényező befolyásolja.

Abban a reményben ajánljuk Olvasóink figyelmébe lapszámunkat, hogy az itt olvasható tanulmányok hozzájárulnak egy balkáni nép történetének megismeréséhez, valamint a nemzettudat és a külpolitika szövevényes egymásra hatásának megvilágításához.

Bíró László

ON THE BORDERLAND OF THE OTTOMAN EMPIRE
NATIONAL SENTIMENT AND FOREIGN POLICY

Hungarian historiography has paid constant attention to South-Eastern Europe. The present issue focuses on the history of the Albanians: it explores the formation of their national identity, the ways in which the signs of collective belonging were interpreted at different periods in Rome and Vienna, how Albanian identity was tried to be reinforced from there, and the aims this identity was held to be potentially mobilized for. The papers contribute to the better knowledge of the history of a Balkan people, while shedding light on the complicated interaction of national identity and foreign policy.